

Aleja jako wyznacznik stanu zachowania tożsamości europejskiego krajobrazu kulturowego na przykładzie Polski południowo-wschodniej

Elżbieta Przesmycka

Alley as a Determinant
of the Conservation
Status of the Identity of
the European Cultural
Landscape on the
Example of South-
Eastern Poland

Ryc. 1. Paryż, aleja w ogrodach Tuillery (2005)

Fig. 1. Paris, alley in Tuillery gardens (2005)

Wprowadzenie

Introduction

Europejski krajobraz kulturowy przez wieki wytworzył swoje specyficzne, regionalne cechy. Są one wynikiem nawarstwień antropogenicznych składników przestrzennych, różnorodnych w zależności od warunków klimatycznych, przyrodniczych, topograficznych, stylów architektonicznych różnych epok i rozwiązań urbanistycznych.

Wytworzony przez wieki obraz terenów zurbanizowanych i terenów wiejskich jest świadectwem ciągłości sztuki kreowania krajobrazu, kształtowania architektury i jej otoczenia przyrodniczego. Każdy kraj, region posiada charakterystyczne cechy miejscowe, a jednocześnie wspólne dla całej Europy. Rzec można, iż właśnie aleja, staje się widocznym krajobrazowo elementem łączą-

cym różne formy zagospodarowania przestrzeni, stworzonym przez człowieka ku ozdobie architektury i jednocześnie o ściśle utylitarnym charakterze. Różnorodność form, gatunków drzew, tras wytyczania alei, dostosowania do różnych rozwiązań architektonicznych, z jednej strony jest tożsama dla danego miejsca, zaś z drugiej strony przez dobór odpowiednich gatunków zadrzewień stanowi o niepowtarzalnej różnorodności i tożsamości krajobrazu europejskiego (ryc. 1–8).

Zagadnienia kształtowania krajobrazu Polski nabierają w ostatnim okresie istotnego znaczenia. Na równi z ochroną środowiska przyrodniczego stają się wyznacznikiem kultury narodu, jego świadomości ekologicznej i estetycznej.

Spuścizna historyczna jest podstawowym elementem określającym kulturę i charakter danego miejsca

Ryc. 2. Paryż, aleja parkowa, Parc de Bercy (2007)

Fig. 2. Paris, park alley, Parc de Bercy (2007)

w porównaniu z innymi regionami Europy i świata. Dla większości mieszkańców charakter danego miejsca określa jakość budowl i przestrzeni miejskich, jak też wygląd i przebieg tradycyjnych, zadrzewionych tras komunikacyjnych. Droga czy ulica oprócz pełnienia funkcji komunikacyjnych jest jednocześnie elementem porządkującym przestrzeń. W wielu miejscach Polski zarówno tkanka miejska, ta o wartościach zabytkowych, jak też i dawne trasy komunikacyjne w wyniku różnych działań, w tym przekształceń przestrzennych uległy i nadal ulegają poważnej przebudowie, częstokroć równoznacznej ze zniszczeniem przede wszystkim drzewostanu¹ (ryc. 19, 20).

Aleje miejskie

Urban alleys

Ściany, sklepienia drzew tworzą ramy wewnątrz krajobrazowych, w różnych koncepcjach formowania kompozycji ogrodowych i parkowych. Stanowią one od wieków nieodłączne otoczenie dworów, zamków, pałaców, klasztorów (ryc. 13–18). Są częścią krajobrazów komponowanych, włączając w swój obszar miasta, wsie i rozłogi pól. Wspólną cechą założeń zabytkowych form krajobrazowych jest „scalanie czynników natury, czyli zieleni, wody, ukształtowania ziemi z myślą i dziełami człowieka, rzeźbą, architekturą, budowlami inżynierii”². Czynnikiem scalają-

cym te dwie struktury jest kultura³. Każda z zamierzonych kompozycji zależała przede wszystkim od formy i funkcji. Formy płaskiej kompozycji poprzez nasadzenia zieleni tworzyły trójwymiarową kompozycję ze ścianami drzew i bryłami architektonicznymi, różnymi dla różnych tradycji i wskazań kompozycyjnych, charakterystycznych dla poszczególnych epok. I tak np. park arkadyjski wkracza w szeroki krajobraz pasami drzew i alejami podobnie jak w stylu klasycznym⁴ (ryc. 21–25).

Okres międzywojenny i współczesny

The interwar and contemporary period

Od początku XX w. rozwija się w całej Europie kierunek funkcjonalizmu. Zieleni pojawia się jako

nieodłączny składnik funkcjonalny ulic miejskich, otoczenia dróg, granic upraw rolnych, otoczenia obiektów przemysłowych, terenów wypoczynkowych. Zaczyna nabierać znaczenia utylitarnego, w przeciwieństwie do dawnego, głównie podejścia estetycznego. Większość zachowanych w Polsce alei pochodzi z tego właśnie okresu. Istniejące jeszcze

Ryc. 3. Portugalia, Tomar, główna ulica w mieście (2007)

Fig. 3. Portugal, Tomar, main street in the city (2007)

Ryc. 4. Sabaudia, Włochy, aleja eukaliptusowa (2008)

Fig. 4. Sabaudia, Italy, eucalyptus alley (2008)

Ryc. 5. Sabaudia, Włochy, aleja piniowa (2008)

Fig. 5. Sabaudia, Italy, stone pine alley (2008)

Ryc. 6. EUR-Rzym, Włochy, aleja palmowa (2008)

Fig. 6. EUR-Rome, Italy, palm alley (2008)

aleje we współczesnym spojrzeniu na krajobraz zurbanizowany stanowią pozostałość będącą najczęściej niechcianą spuścizną kulturową, niszczoną bezmyślnie przez ponad 60 ostatnich lat. Nakładają się na to różne działania zarówno planistyczne, kulturowe poparte najczęściej wadliwym, nieskutecznym prawodawstwem, które nie gwarantuje ochrony alei i zabytkowego drzewostanu szczególnie w miastach⁵, przy drogach i w założeniach sakralnych i sepulkralnych.

Aleje miejskie ze względu na ich usytuowanie można podzielić na takie, które wchodzą w skład założeń parkowych, nasadzeń przy ulicach (tworzących np. bulwary) i tych towarzyszących nekropoliom. Z reguły nasadzenia uliczne towarzyszyły rozwiązaniom urbanistycznym i dostosowane były do lokalnych potrzeb i mody. Od początku powstawania obiektów architektonicznych stanowiły ich znaczące dopełnienie krajobrazowe, ale także wpływały na warunki zdrowotne miast i osiedli. Zabezpieczały przed kurzem, ocieniały, tworzyły bariery ochronne przed wiatrem i pełniły funkcje sanitarne w przypadku założeń sakralnych, klasztorów, którym towarzyszyły nekropole (ryc. 12, 17, 18).

Powstawanie parków miejskich powodowane było także potrzebą poprawy stanu zdrowotnego społeczności miast okresu rozwoju przemysłu w Europie.

Ryc. 7. Barcelona, Hiszpania,
aleja w dzielnicy olimpijskiej
(fot. N. Przesmycka, 2010)

Fig. 7. Barcelona, Spain,
alley in the Olympic district
(photo N. Przesmycka, 2010)

Aleje w terenach otwartych

Alleys in the open areas

Nie jest tematem niniejszego artykułu zagadnienie kształtowania założeń parkowych, posiadłości ziemiańskich i dworskich, bowiem są one nierozdzielnie związane z zagadnieniami projektowania założeń pałacowych i dworskich, a literatura tego tematu jest bardzo rozległa. Intencją autorki jest przybliżenie tych może nie zawsze docenianych alei istniejących poza założeniami parkowymi. Wykształcenie się w okresie baroku wyjątkowo rozległych rozwiązań układów komunikacyjnych miejskich i połączeń z posiadłościami na wsi pozostawiło wiele trwałych śladów w postaci ciągów alei, duktów śródpolnych, mających do dziś wyjątkowe znaczenie krajobrazowe.

Wiele zabytkowych alei już nie istnieje, chociaż współczesne szlaki komunikacyjne prowadzone były najczęściej po istniejących trasach ich historycznego przebiegu. W artykule skupiono uwagę na przyczynach tego zjawiska, bowiem w ostatnich latach w Polsce następuje systematyczne niszczenie tej formy kształtowania szlaków komunikacyjnych przez usuwanie towarzyszącego im drzewostanu. Zjawisko to jest szczególnie widoczne na terenach Polski południowo-wschodniej (ryc. 19, 20, 25).

Ryc. 9. Poczdam, Niemcy,
aleja dębowa w parku (2006)

Fig. 9. Potsdam, Germany,
oak alley in park (2006)

Ryc. 8. Bruksela, Belgia, Parc de Cinquantenaire (2010)

Fig. 8. Brussels, Belgium, Parc de Cinquantenaire (2010)

Ryc. 10. Niezabitów k. Nałęczowa, nieistniejąca już aleja topolowa (2007)

Fig. 10. Niezabitów near Nałęczów, already non-existent poplar alley (2007)

Aleje w Polsce południowo-wschodniej na tle historii uwarunkowań prawnych

Alleys in south-eastern Poland against the background of the history of legal requirements

W dawnej Polsce pierwsze rozporządzenie dotyczące stanu i utrzymania dróg zaprowadziła w swoich włościach siemiatyckich księżna Jabłonowska, z domu Sapieżanka, autorka kilkutomowych „Ustaw” dla swoich oficjalistów. Jednakże już o wiele wcześniej obsadzano drogi drzewami, szczególnie lipami, „gdy wpadały prostopadle w bramę i okna frontowe zamku, pałacu lub możnego dworu szlacheckiego”⁶. Przemysłane sadzenie drzew i zakładanie ogrodów przydomowych sięga czasów Rady Nieustającej, która ustanowiła Departament Policji (Dobrego Porządku), sprawujący nadzór nad gospodarką miast królewskich. Pierwsze przepisy dotyczące

nakazu sadzenia drzew w miastach pochodzą z okresu działania Komisji Dobrego Porządku dla miasta Bielska (1779). Sadzenie drzew miało na celu „ubezpieczenie od ognia i ozdobę miasta”. W Bielsku każdy właściciel miał obowiązek posadzić od frontu swojej posesji kasztanowce bądź lipy w ilości i odstępach wskazanych przez geometrę⁷. Z końcem 1789 roku Sejm Czteroletni powołał Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe do sprawowania władzy nad miastami królewskimi. Komisje te w wielu przypadkach nakłaniały mieszkańców do zakładania ogrodów i sadzenia drzew przed domami w celu ozdoby miasta i przesłonięcia jego lichej zabudowy⁸. Były to pierwsze przepisy prawne dotyczące zieleni. W następnych latach, Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe ustanowione przez Sejm Czteroletni (1789), zalecały obsadzanie drzewami placów rynkowych, zakładania ogrodów i sadzenia drzew przed domami, a wszystko to w celu i przesłonięcia jego lichej zabudowy i ozdoby miasta. Z mocy ówczesnego prawa, przepisy te dotyczyły jedynie miast królewskich Korony, zaś przepisów

dla miast prywatnych, terenów Litwy i terenów wiejskich nikt nie wydał. Co najwyżej o wygląd miasta mógł dbać jego właściciel.

Śródpolne drzewa rosły głównie na miedzach i miały tak jak i „kopce” z głazów, bądź „węgielnice” wyznaczać granice poszczególnych działek ziemi, czy też granice majątków i wsi. Niekiedy sadzono na nich wierzby, dęby a w szczególności grusze, uznawane przez dawnych Słowian za drzewa święte. Dodatkowo uważano powszechnie, że ścięcie gruszy sprowadza nieszczęście na człowieka⁹, dzięki temu granica była trwalsza.

Pod zaborem rosyjskim sadzenie drzew było nakazane Ukazami Carskimi i dotyczyło przede wszystkim szlaków biegnących między „twierdzami” i ościennymi miasteczkami w celu ochrony maszerujących żołnierzy przed promieniami słońca. Faktem jest, iż na planach pochodzą-

Ryc. 11. Książ Wielki, aleja parkowa (2009)

Fig. 11. Książ Wielki, park alley (2009)

Ryc. 12. Fragment istniejącej jeszcze alei
Lublin-Piaski (2009)

Fig. 12. Fragment of still remaining alley
Lublin-Piaski (2009)

cych z tego okresu, drzewa już są zaznaczane (np. plan miasteczka Bobrowniki wraz z drogami w kierunku twierdzy w Dęblinie z 1837 roku).

Ogólnie polskie przepisy odnośnie nakazu sadzenia i utrzymania drzew przy drogach publicznych pochodzą z 1922 r. (D. U. R. P. Nr 8, poz. 51). Następne rozporządzenie z 1936 roku (D.U.R.P. Nr 40, poz. 302) zakazywało usuwania całych grup (alei) drzew przydrożnych bez zgody Ministra Komunikacji (drogi państwowe i wojewódzkie) bądź wojewody (drogi powiatowe i gminne). Zarządy mogły usuwać we własnym zakresie jedynie pojedyncze drzewa uschłe, uszkodzone bądź grożące komunikacji.

Jeszcze do 1939 roku dwory i folwarki pokrywały gęstą siecią cały teren Polski południowo-wschodniej. W *Słowniku Geograficznym* samych parków dworskich na terenie Lubelszczyzny zarejestrowano 645¹⁰. Każdy z dworów i innych większych posiadłości ziemskich posiadał zielenią wysoką w formie parku, głównie dla celów dekoracyjnych. Z analizy zasiedlenia szlacheckiego oraz rozwoju urbanizacji Lubelszczyzny można w wielu przypadkach tłumaczyć rozmieszczenie do dziś istniejących pozostałości parków dworskich¹¹. Jednocześnie, zamożni właściciele dóbr ziemskich, przeprowadzali nasadzenia drzew przy drogach i duktach łączących ich majątków. Miało to na celu przede wszystkim ochronę podróżnych przed palącymi promieniami słońca i „ukazywaniem”

Ryc. 13. Aleja wiodąca do pałacu w Kozłówce, woj. lubelskie (2006)

Fig. 13. Alley leading to palace in Kozłówka, lubelskie voivodeship (2006)

Ryc. 14. Aleja wiodąca do pałacu
w Gościeradowie (woj. lubelskie), podzielona
ogrodzeniami nowych właścicieli (2008)

Fig. 14. Alley leading to palace
in Gościeradów (lubelskie voivodeship),
divided with fences of the new owners (2008)

Ryc. 15. Aleja wiodąca do dworu w Brzezicach (2008)

Fig. 15. Alley leading to manor in Brzezice (2008)

Ryc. 16. Aleja wiodąca do pałacu w Igołomi, woj. małopolskie (2011)

Fig. 16. Alley leading to palace in Igołomia, małopolskie voivodeship (2011)

Ryc. 17. Aleja kasztanowców między kościołem a cmentarzem w Wojciechów, woj. lubelskie (2011)

Fig. 17. Alley of chestnut trees between the church and cemetery in Wojciechów, lubelskie voivodeship (2011)

drogi w warunkach zimowych¹². Te obsadzone drzewami drogi z biegiem czasu pokryły obszar całego kraju. Polska południowo-wschodnia z racji na duże zagęszczenie posiadłości ziemskich przez długie lata utrzymała historyczny charakter krajobrazu wyznaczany licznymi alejami śródpolnymi łączącymi dwory i pałace, oraz drogami zawsze obsadzonymi drzewami (ryc. 11, 13, 15, 16, 23, 24).

Podsumowanie

Conclusion

W XX wieku wiele alei uznano za zabytki przyrody. Dotyczyło to w szczególności alei zabytkowego drzewostanu zlokalizowanych wzdłuż dróg, ulic czy też podlegających ochronie zieleni przy obiektach sakralnych i cmentarzach. Wiek XXI rozpoczął planowe niszczenie tych zabytków kultury krajobrazowej w imię „bezpieczeństwa”. Dotyczy to różnych ustaw i rozporządzeń dotyczących możliwości wycinki drzew zagrażających użytkownikom. Cmentarze w przeciągu ostatnich 10 lat zostały pozbawione zabytkowego drzewostanu – mimo ochrony konserwatorskiej. Zarządzającym cmentarzem łatwiej jest wyciąć (ryc. 10, 19, 20, 25) wiekowe drzewo niż dbać o jego stan zdrowotny.

Skuteczność ochrony przyrodniczej także zawodzi, czego przykładem może być aleja lipowa między Lublinem a Nałęczowem, która została przewidziana do wycięcia.

Ryc. 20. Wygląd pobocza drogi Lublin-Łęczna po modernizacji, woj. lubelskie (2006)

Fig. 20. The appearance of the road shoulder Lublin-Łęczna after the modernization, lubelskie voivodeship (2006)

Ryc. 18. Zachowany fragment alei kasztanowców między kościołem a cmentarzem w Trójcy, woj. świętokrzyskie (2011)

Fig. 18. Preserved fragment of the chestnut trees alley between the church and cemetery in Trójca, świętokrzyskie voivodeship (2011)

Ryc. 19. Pozostałości drzewostanu po modernizacji drogi Lublin-Łęczna, woj. lubelskie (2006)

Fig. 19. Remains of tree stand after the modernization of the road Lublin-Łęczna, lubelskie voivodeship (2006)

Ryc. 21. Zabytkowa aleja lipowa
Lublin-Nałęczów zimą (2009)

Fig. 21. Historic linden alley
Lublin-Nałęczów in the wintertime (2009)

Takich przykładów można mnożyć wiele, szczególnie w miejscach, gdzie następowały zmiany właścicieli, wtórne podziały majątków ziemskich, i taki element krajobrazowy, jak aleja przypadła w udziale różnym właścicielom, była grodzona przez nowe działki przecinające w poprzek niej, przez co ginęła jej funkcja krajobrazotwórcza (ryc. 14).

Poczynania drogowców przyczyniły się do całkowitego zniszczeniu wielu zabytkowych drzewostanów przydrożnych. Zgodnie z przepisami wycinano drzewostan na zakrętach dróg, topole sadzone przez naszych dziadków i ojców, całkowicie zdrowe i mogące żyć jeszcze wiele lat, w imieniu prawa można wycinać, jeżeli ich obwód mierzony na wysokości 130 cm przekroczy 100 cm. Poszerzanie dróg, kopanie głębokich rowów odwadniających niszczących korzenie drzew, skutkuje do dziś likwidacją wielu drzew w terenie otwartym i w miastach (ryc. 20).

Pozostałe jeszcze aleje należy zachować i pielęgnować, bowiem niedługo nie będzie można stwierdzić, jaka właściwie była ta polska tradycja kształtowania zadrzewień przydrożnych, jakie gatunki drzew przeważały. Już można spotkać aleje z jednej strony obsadzone kasztanowcami, a z drugiej rzędem żywotników zachodnich (ryc. 26, 28, 30).

Trudno w tym miejscu postulować o poprawę obowiązujących ustaw. Można raczej przytoczyć smutny wniosek Adama Kucewicza

Ryc. 23. Zabytkowa aleja dębowa
prowadząca do dworu w Samokłeskach,
woj. lubelskie (2008)

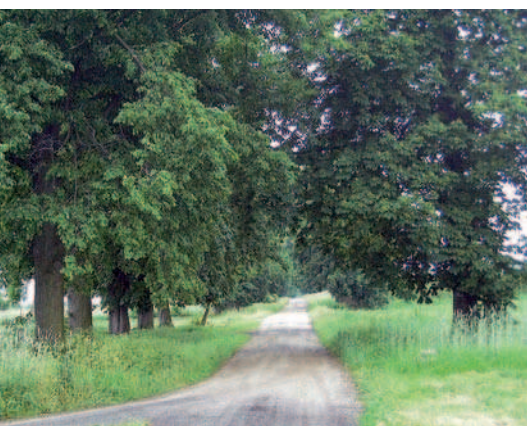
Fig. 23. Historic oak alley leading to the
manor in Samokłeski,
lubelskie voivodeship (2008)

Ryc. 22. Zabytkowa aleja lipowa Lublin-Nałęczów zimą (2011)

Fig. 22. Historic linden alley Lublin-Nałęczów in the wintertime (2011)

Ryc. 24. Zabytkowa aleja lipowa prowadząca do dworu w Samokłęskach, woj. lubelskie (2008)

Fig. 24. Historic linden alley leading to the manor in Samokłęski, lubelskie voivodeship (2008)

Ryc. 25. Pozostałości zniszczonej alei kasztanowców prowadzącej do dworu w Samokłęskach, woj. lubelskie (2008)

Fig. 25. Remains of ruined chestnut tree alley leading to the manor in Samokłęski, lubelskie voivodeship (2008)

Ryc. 26. Ogłowione zabytkowe lipy alei prowadzącej do kościoła w Dzierzkowicach, woj. lubelskie (2009)

Fig. 26. Pollarded historic lindens of alley leading to the church Dzierzkowice, lubelskie voivodeship (2009)

z 1936 roku, że „(...) najlepsze przepisy nic jednak nie pomogą, skoro brak jest kultury estetycznej wśród szerokich warstw społeczeństwa”¹³ (ryc. 29).

Zdjęcia wykonała autorka.

Photographs made by author.

Elżbieta Przesmycka

Wydział Architektury
Politechnika Wrocławska
Faculty of Architecture
Wrocław University of Technology

Przypisy

¹ Przesmycka E., 2000, *Próba oceny zmian krajobrazowych otoczenia dróg w ciągu ostatnich dziesięciu lat na Lubelszczyźnie* [w:] „Ochrona Środowiska i Estetyka w Drogo-wnictwie, Teoria i Praktyka”, mat. Krajowej Konferencji Naukowo-Technicznej, Zamość, 7–8 września 2000 r., Lublin, s. 91–99.

² Bogdanowski J., 1996, *Style, kompozycja i rewaloryzacja w polskiej sztuce ogrodowej. Wybrane Problemy*, Kraków, s. 6.

³ Op. cit., s. 10.

⁴ Op. cit., s. 18.

⁵ Ostatnie dziesięć lat to okres przebudowy wielu przestrzeni publicznych wielu miast polskich, a szczególnie tych małych. Przebudowy rynków tych ostatnich rozpoczyna zwykle wycinka większości istniejącego drzewostanu.

⁶ Za Z. Gloger, 1901, *Encyklopedia Staropolska Ilustrowana*, Warszawa, t. II, s. 36–37.

⁷ Za W. Trzebiński, 1976, *Nadzór budowlany i przepisy policyjno budowlane w Polsce oświecenia jako środki naprawy miast królewskich* [w:] „Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej”, PWN Warszawa, Poznań, Toruń, s. 262.

⁸ Za E. Przesmycka, 2001, *Przeobrażenia zabudowy i krajobrazu miasteczek Lubelszczyzny*, Lublin, s. 78.

⁹ Gloger Z., 1901, *Encyklopedia Staropolska Ilustrowana*, Warszawa, t. II, s. 210.

¹⁰ Babiński M., Lipieński T., 1985, *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana*, Wyd. 2, Warszawa.

¹¹ Krzepiela J., 1915, *Księga zasiedleń rodów ziemiańskich w Dobie Jagiellońskiej*, Kraków.

¹² Do dzisiaj w Finlandii istnieje zwyczaj, by na skraju dróg wbijać wysokie tyczki, tak by po zasypaniu drogi przez śnieg był widoczny jej przebieg.

¹³ „Przepisy nawet najbardziej wyczerpujące wtedy tylko odniosą należyty skutek, gdy będą interpretowane w każdym szczególnym wypadku przez inteligentnego fachowca mającego zrozumienie dla zagadnień architektonicznych, zabytkowych, regionalnych i krajobrazowych” – pismo z 6. IX. 1936 r. nr 307/37, Przewodniczącego Komisji Regionalnej Planu Zabudowy Okręgu Krakowskiego do Min. Spraw. Wewnętrznych [11, s. 22].

Literatura

1. Babiński M., Lipieński T., 1985, *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana*, Wyd. 2, Warszawa.

2. Bogdanowski J., 1996, *Style, kompozycja i rewaloryzacja w polskiej sztuce ogrodowej. Wybrane Problemy*, Kraków.

3. Gloger Z., 1901, *Encyklopedia Staropolska Ilustrowana*, Warszawa, t. II.

4. Krzepiela J., 1915, *Księga zasiedleń rodów ziemiańskich w Dobie Jagiellońskiej*, Kraków.

5. Kuncewicz A., pismo z 6. IX. 1936 r. nr 307/37, Przewodniczącego Komisji Regionalnej Planu Zabudowy Okręgu Krakowskiego do Min. Spaw. Wewnętrznych.

Ryc. 27. Zabytkowy dąb przed plebanią w Międzyrzecu Podlaskim (2009)

Fig. 27. The historic oak in front of the presbytery in Międzyrzec Podlaski (2009)

6. Przesmycka E., *Próba oceny zmian krajobrazowych otoczenia dróg w ciągu ostatnich dziesięciu lat na Lubelszczyźnie* [w:] mat. Krajowej Konferencji Naukowo-Technicznej, Zamość, 7-8 Września 2000 r., pt. *Ochrona Środowiska i Estetyka w Drogownictwie, Teoria i Praktyka*, Lublin 2000, s. 91-99.

7. Przesmycka E., 2001, *Przeobrażenia zabudowy i krajobrazu miasteczek Lubelszczyzny*, Lublin.

8. Trzebiński W., 1976, *Nadzór budowlany i przepisy policyjno-budowlane w Polsce oświeceniowej jako środki naprawy miast królewskich* [w:] „Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej”, PWN Warszawa, Poznań, Toruń.

Ryc. 28. Nowo nasadzone żywotniki między plebanią a kościołem w Międzyrzecu Podlaskim (2008)

Fig. 28. The newly planted thujas between presbytery and church in Międzyrzec Podlaski (2008)

Ryc. 29. Aleja prowadząca do kościoła w Zawichoście nad Wisłą – kasztanowce z jednej strony, a z drugiej – współczesne żywotniki (2011)

Fig. 29. Alley leading to the church in Zawichość on the Wisła (Vistula) – chestnut trees on the one hand, and on the other hand – contemporary thujas (2011)

Ryc. 30. Betonowe drzewo – kapliczka przy drodze w Wąwolnicy, woj. lubelskie (2009)

Fig. 30. Concrete tree - a chapel at the road in Wąwolnica, lubelskie voivodeship (2009)